

ПОЛОВЕЦЬКИЙ ХАН КОТЯН СУТОЄВИЧ у ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIII СТ.

Починаючи з середини XI ст. на політичний розвиток Східної Європи, особливо Південної Русі, активний вплив справляють половці. Однозначно, що під час тривалого перебування в Північному Причорномор'ї в житті половецьких угруповань відбулися значні зміни, у тому числі і в суспільно-політичному поступі. На межі XII – XIII ст. половецькі орди Північного Причорномор'я вже чітко розділилися на два угруповання: донських і дніпровських половців. Зараз чимало дослідників, на наш погляд небезпідставно, вважають, що ці угруповання були державними утвореннями [Федоров-Давыдов 1973, 42; Смілянський 2002, 139-146].

Протягом XII ст. об'єктом походів руських князів частіше всього були зимовища донських половців на р. Сіверський Донець. Проте на межі XII – XIII ст. після смерті хана донського угруповання половців Кончака боротьба руських князів з ними на певний час припинилася. Проте в 1201-1202 рр. володар Галицько-Волинського князівства (до складу якого тоді входила і Київщина) Роман Мстиславич завдав удару по дніпровським «вежам», які знаходилися в низинах Дніпра, в так званому Лукомор'ї [Плетнева 1985, 199; Плетнева 1990, 150]. Вказані «вежі» були центрами придніпровського об'єднання половців. «Вежами» в давньоруських літописах називалися місця стійбищ кочівників, в даному випадку місця їх постійного перебування, своєрідні політичні центри степовиків [Новосельцев 1989, 17-18]. Похід Романа об'єктивно був дуже важливим для нормалізації ситуації на південному кордоні Русі, створював умови для припинення руйнівних нападів кочівників, сприяв покращенню ситуації і для балканських країн, Болгарії і Візантії, оскільки саме звідси половці ходили в низини Дунаю та на Балкани [Головка 2006, 232-237]...

Проте після смерті Романа Мстиславича, що сталася в червні 1205 р., почалися нові князівські усобиці на півдні Русі, в яких як союзники тих чи інших князівських коаліцій брали участь половці. Історичні джерела лаконічно зберегли цікаві факти втручання кочівників у внутрішньополітичну боротьбу на Русі. Ці пам'ятки, зокрема, неодноразово розповідають про участь в цих подіях могутнього половецького володаря – хана Дніпровського політичного утворення половців Котяна Сутоєвича. Аналіз інформації свідчить про значну роль цього політичного діяча в політичному житті причорноморських степів та Південної Русі першої половини XIII ст., особливо у взаєминах з галицьким князем Мстиславом Мстиславичем Удатним та волинським князем Данилом Романовичем, що і стало підставою для написання цього нарису.

Перша згадка про хана Котяна має відношення до подій 1205 р. в Галицькій землі. Восени того року київський князь Рюрик разом з чернігівськими князями Ольговичами зробив безуспішну спробу завоювати Галич. Тоді біля міста Мікуліна на річці Серет відбулася битва місцевих магнатів з військом Рюрика та Ольговичів. Значну активність у зіткненні проявили половецькі загони. Зокрема, літописець повідомляє про зіткнення двох половецьких ханів Котяна та Самогура³

якимись піхотинцями, під час його ватажки кочівників ледь не попали в полон («Тога же два князя половецкаа Сутоевича Котян и Съмогур, поткоста на пещьце, и убиена быста коня под нима, замало и их не яша») [Полное... 1908, 717].

Є підстави думати, що саме під час тогочасних подій хан Котян вступив у якісь особисті контакти з одним з учасників виправи – тодішнім князем невеликого Торчеського князівства на Київщині Мстиславом Мстиславичем. З більш пізніх літописних свідоцтв відомо, що половецький володар віддав за Мстислава свою доньку. Оскільки пізніше Мстислав став князем у Новгороді, то вірогідно, що цей шлюб стався у другій половині першого десятиліття XIII ст. Відомо, що половці взяли активну участь і в кампанії 1206 р., яку знову організували Рюрик та Ольговичі [Полное... 1926-1928, 426].

1211 р. (вірогідно у серпні) під час вирішальної війни угорсько-польсько-волинської коаліції проти князів Ігоревичів, що контролювали тоді Галицьку землю, на боці останніх виступають половці. «И приехаша же и половци Романови (на той час галицький князь із династії Ігоревичів. – авт.) на помощь, Изяслав с ними Володимеричь». Судячи з Галицько-Волинського літопису, саме половці були, крім мешканців Звенигороду, чи не єдиною реальною силою з табору Ігоревичів, що чинила опір їх суперникам. Так, зокрема, кочівники під час битви на річці Лютій тривалий час не давали подолати водну перепону угорцям та волинянам [Полное... 1908, 725]. Є підстави думати, що половців на допомогу Романові привів хан Котян. Зазначимо, що тоді Північне Причорномор'є стає безпосереднім об'єктом уваги угорської адміністрації. В 1211 р. для поширення впливу на схід в Трансильванії за дозволом короля Андрія отримують володіння рицарі Тевтонського ордену, які до цього перебували на Близьньому Сході...

Набагато частіше половці хана Котяна появляються в Прикарпатті з часу утвердження князем у Галичі Мстислава Мстиславича Удатного, який, як вище згадувалося, приблизно 1207 р. став зятем степового хана. Князь Мстислав постійно перебував у конфронтації із своїми сусідами, тому в скрутну хвилину звертався до свого родича за допомогою.

На початку зими 1219-1220 р. угорсько-польське військо на чолі з воєводою Філнеєм з Галичини вступило до Волині, але не змогло досягти успіху. На допомогу волинським князям Данилові та Васильку прийшов Мстислав Удатний з половецькими загонами, що дозволило завдати нападникам поразки і вимусило останніх відійти на південь. Тоді ж в Галичині половці допомогли Мстиславу відвоювати в угорців Галич. Необхідно відзначити, що галицький літописець, якого перш за все цікавили дії руських князів, досить фрагментарно описав участь степовиків у зазначених подіях [Полное... 1908, 736-737].

Активна допомога половців Мстиславу призвела до відповідних дій князя у відповідь під час першого вторгнення монголо-татарських військ в причорноморські степи в 1222-1223 рр. Літописець пише, що тоді завойовники «придоша на землю половецькую» [Полное... 1908, 740]. Під «Половецькою землею» давньоруські книжники розуміли величезну степову територію від передгір'я Карпат та низин Дунаю на заході до Волги та Північного Кавказу на південному сході [Плетнева 1975, 350-351].

Під час походу 1222 р. монголи на Північному Кавказі розгромили придонське угруповання половців на чолі з ханом Юрієм Кончаковичем, близьким родичем владими́ро-суздальського князя Юрія Всеволодовича [Baumgarten 1925, table X, №8]. Його військо було розгромлено татарами, а його керівники «Данил Кобяковичь и Юрьи убиена быста, сним множество Половецъ» [Новгородская... 1950, 215]. Лихо вимусило рештки подонських, а також подніпровських половців взимку 1222-23 рр. звернутися за допомогою на Русь. На чолі подніпровських половців тоді стояв згаданий хан Котян, тесть Мстислава Мстиславича, який неодноразово надавав допомогу зятеві.

Саме Котян, згідно інформації новгородського літопису, звернувся першим до Галича. А після цього звернення Мстислав Мстиславич «нача молитися князям рускым» [Новгородская... 1950, 261]. Було вирішено провести спеціальний з'їзд князів у Києві, куди він попрямував з Галича. В Києві тоді сидів його нещодавній союзник Мстислав Романович. Крім них, в обговоренні проблеми взяв участь чернігівський князь Мстислав, волинський князь Данило та багато менш вагомих у політичному плані князів. На з'їзді, за інформацією джерел, «великий князь» половецький Бастий охрестився. Цей акт мав скріпити союз руських князів з половецькою ордою. На жаль, важко сказати, в яких відносинах були між собою половецькі хани Бастий і Котян. Можливо, що Бастий очолював тих половців, що прийшли у Придніпров'я з Дону.

Весною русько-половецьке військо вирушило на південь. «Оттуда же придоша месяца априля и придоша к реце Днепру», – пише галицький книжник [Полное... 1908, 741]. Питання про маршрут виправи та обставини переправи давньоруських військ через Дніпро досить складне через плутану інформацію джерел, у тому числі свідчень Галицько-Волинського літопису. В.К.Романов вважає, що біля Варязького острова війська давньоруських князів переправилися на лівий берег Дніпра [Романов 1981, 89], проте це твердження знаходиться у протиріччі з повідомленням джерел про ще одну переправу через Дніпро давньоруського війська [Новгородская... 1950, 261]. Тому більш вірним є уявлення, що біля Варязького острова переправу здійснили чернігівські полки, які перейшли на правий берег і об'єдналися з волинськими, галицькими, київськими та смоленськими ратями, що йшли на південь правим берегом Дніпра [Феннел 1989, 103].

Місце переправи на Дніпрі руських військ чітко визначено в Академічному літопису: «Придоша к реце Днепру на Заруб, к острову Варежьскому» [Полное... 1926-1928, 505]. Заруб – це давньоруське місто на правому березі Дніпра напроти місця впадіння в нього Трубежу. Йому відповідає археологічне городище Монастирьок між селом Зарубінці і хутором Монастирьок напроти сучасного міста Переяслава-Хмельницького.

Події 1223 р. вимусили до активних дій не тільки кочовиків, а й осіле населення причорноморських степів, основного частиною якого були слов'яни [Головко 1993, 40-46; Бубенок 2002, 14-37]. В Галицько-Волинському літопису збереглася досить цікава інформація: «А выгонци Галичьскыя придоша ко Днепру (помилка літопису, справді має бути Дністер. – авт.) и приидоша в море» [Полное... 1908, 741]. В тексті пам'ятки двічі згадуються галицькі війська, які йшли у похід проти монголів, проте конкретизація «выгонци» дає підставу думати, що тут мова йшла про представників

населення, що мешкало в нижній течії Дністра і Прута, ймовірно відомих за повідомленнями XII ст. берладників [Мавродин 1949, 105].

Згадка цього населення, а також бродників, що перейшли на бік нападників ще до битви на Калці, свідчить про значну чисельність населення слов'янського походження, що мешкало в степовій зоні сучасної України. В Галицько-Волинському літопису відзначено, що у «выгонцев» було «лодей тысяча». Хоча це, без всякого сумніву, перебільшення, можна гадати, що цих берладників було дуже багато. В.В.Мавродин вважає, що їх було 35-40 тисяч воїнів, В.Т.Пашуто – 40 тис. воїнів [Мавродин 1949, 105; Пашуто 1968, 250]. Можливо, що на вказаних «лодьях» прийшла на південь і частина воїнів-пішців із Волині та Галичини.

Отже, весною 1223 р. на Дніпрі зібралася досить багаточисельна армія. В її складі були полки з Галицької, Волинської, Чернігівської та Київської земель, смоленські дружини, «вся земля Половецкая». Однозначно, що монгольський корпус на чолі з ханами Джебе та Субедеєм, який проник у причорноморські степи, поступався в чисельності перед військом коаліції, оскільки головні сили монголів на чолі з Чингісханом знаходились в Азії. Монгольська розвідка прекрасно знала про підготовку походу, тому монгольські полководці зробили спробу розсварити союзників, знаючи про непрості стосунки русичів з південними сусідами. Їх посли запропонували князям разом напасти на половців захопити їх майно та стада. Проте князі не захотіли вести переговори і вбили монгольських послів. Ця розправа мала показати рішучість настроїв русичів, оскільки після цього вбивства шлях до можливих подальших перетрактацій був відрізаний.

Головною вадою союзної армії, що і позначилося на її подальшій долі, була відсутність єдиного командування. Ні один зі старших князів не бажав підкорятися іншому. Найбільш рішучим у діях був галицький князь Мстислав Мстиславич. Проте він міг реально керувати лише галицькими та волинськими полками, взаємодія князя з половцями, вірогідно, ускладнювалася відсутністю єдності між останніми. Саме це ми спостерігаємо при аналізі вирішальної битви 31 травня 1223 р. з монголами на р. Калці. Спочатку завдяки рішучому наступу Мстислава Мстиславича руським полкам вдалося досягти певного успіху, проте у подальшому саме половці не витримали натиску суперників. Більш того, їх панічний відступ змішав стрій руських полків, що призвело спочатку до відступу, а потім до втечі усього війська з поля битви. Київський князь Мстислав Романович, який дотримувався тактики обережних дій проти ворога, сховався за частоколом і у битву не вступив.

Невдала Калкська битва призвела до значного ослаблення південноруських князівств, що різко негативно позначилося на розвитку політичної ситуації в Східній Європі. Зокрема, це вплинуло на позиції Данила Романовича на Волині та Мстислава Мстиславича в Галичині. До цього необхідно зазначити, що між самими князями значно посилювалися протиріччя. Проти них знову стали піднімати голову вороги, але необхідно зазначити, що наслідки нової фази внутрішньополітичної боротьби противників сильної князівської влади в кожному краї були різними. У Романовичів на Волині була сильна соціальна опора в особі місцевого боярства та мешканців міст. Важливим моментом було і те, що в цей час Волинь нормалізувала свої стосунки з Малопольським та Мазовецьким князівствами. Що стосується Мстислава, то кількість його прихильників в Галичині продовжувала скорочуватися.

В краї значні сили боярства продовжували орієнтуватися на угорців, а інші верстви населення, дивлячись на непослідовність Мстислава, все більше прагнули повернення на Романовичів. Раніше в скрутних ситуаціях Мстислав міг розраховувати на свого тестя Котяна, але після розгрому половців в 1222 – 1223 рр. останні тривалий час не могли істотно впливати на ситуацію в Південно-Західній Русі.

Вже в 1224 р. Мстислав Мстиславич під час конфлікту з волинським князем Данилом та польським Лешком Бялим звернувся за допомогою до свого постійного союзника хана Котяна та нового (з 1223 р.) київського князя Володимира Рюриковича [Baumgarten 1925, table IX, №22]. Війна продовжувалася ще деякий час і завершилася підписанням миру у Перемилі, який М.С.Грушевський та В.Т.Пашуто датують 1225 р. [Грушевський 1901,20; Пашуто 1950,205]. Скориставшись невдалою для Мстислава участю князя в конфлікті на Волині, галицька верхівка вирішила передати владу у Галичі королевичу Андрію, сину угорського короля Андрія II. В місті, для підсилення незадоволення населення князем, почали поширюватися чутки про те, що Мстислав хоче за допомогою половців Котяна розправитися з боярською елітою. «Льстивому Жирославу, рекшю боярам Галицьким: яко идет Мьстислав в поле, и хочеть вы предати тестеви своему Котяне на избитье», – пише Галицько-Волинський літопис про події 1226 р. [Полное... 1908, 747; Грушевський 1901,20].

Поява в Галичині половецьких орд була використана одним з найбільш активних суперників Мстислава Мирославом для того, щоб підбурити галицьке населення проти свого князя. І.Шараневич відзначає, що галицькі бояри Жирослав, Судислав та Пилип, використавши невдачу Мстислава на Калці, вирішили запросити в Галич угорського королевича, посилити свою владу у князівстві [Шараневич 1863,80]. Необхідно відзначити, що в той час значна частина боярства ще не визначилася щодо своєї позиції. Духівнику князя Мстислава Тимофію вдалося переконати частину бояр, котрим було доведена брехливість звинувачень Жирослава про те, що начебто Мстислав хотів знищити їх. Невдовзі бояри на чолі з Судиславом, відчуваючи, що влада ось-ось може перейти у князівстві до Данила, фактично вчинили державний замах. Мстислав не зміг втриматися і через деякий час прибув до Торчеська.

Однозначно, що Мстислав Мстиславич був і в такій складній ситуації незломлений і прагнув повернутися до Галича. Під час переговорів він запропонував Данилові здійснити похід на Галич. «Яз всажу Половци, а ты своими, аще Бог даст его нама, ты возми Галичь, а яз Понизье» [Полное... 1908, 752]. Отже, Мстислав запропонував не тільки план створення спільної коаліції із залученням половців хана Котяна, які в ході майбутньої кампанії мали б відіграти важливу роль, а й фактично погодився на розділ Галичини між ним та Данилом. Проте незабаром Мстислав помер, а його тестя Котяна приєднався до ворожої волинському князю коаліції пінського князя Ростислава, чернігівського Михайла Всеволодовича та київського Володимира Рюриковича [Полное... 1908, 752]. Суперники Данила вступили в переговори з угорським королевичем Андрієм та Судиславом, сподіваючись на підтримку угорських та галицьких сил.

До засобів дипломатії вдався і князь Данило Романович. Перш за все він прагнув домовитися з своїми головними суперниками київським та чернігівським князями

Але це не дало результату. Тоді волинський князь послав «Павла свого посла ко Котяневи» [Полное... 1908, 753]. Ця місія мала успіх: хан Котян не тільки відійшов від суперників Данила, а й здійснив рейд до Галицької землі, що вимусило, вірогідно, боярина Судислава та королевича Андрія, які сиділи у Галичі, відмовитись від антиволинських дій на боці Михайла та Володимира. Крім цього, Данило привів з Польщі велике військо на чолі з воєводою Пакославом, внаслідок чого Мстислав і Володимир зняли облогу Крем'янця і відступили на схід.

В 1230 р. Данило з Дем'яном вирішили здійснити похід проти королевича Андрія та Судислава. Данило після тривалих боїв захопив Галич, але відпустив з нього полонених королевича і Судислава, який після невдалого зіткнення із загоном Дем'яна повернувся до галицької столиці. Таке ставлення пояснюється великою силою угорського короля. Данило, вірогідно, прагнув знайти якийсь компроміс з угорцями, тим більше, що в той час він не мав достатньої підтримки в Галичині. Але досягти компромісу з угорським двором не вдалося: через деякий час угорське військо здійснило перехід через Карпати і осадило Галич. На боці Данила активну роль відігравали половці і поляки. Польські дружини мазовецького князя Конрада допомагали Данилові, йому ж підтримку надав хан Котян. Загони іншого половецького хана Беговарса брали участь у військових діях на боці угорських полків короля Бели IV.

Необхідно зазначити, що орда Беговарса мешкала також десь на Правобережжі Дніпра. Наприкінці 20-х років хан Беговарс (Бортца за угорськими джерелами) встановлює контакти з угорським двором, і приблизно 1229 р. католицькі місіонери здійснили хрещення хана разом з усією його ордою. На неї поширювався вплив католицького єпископства, яке в цей час було створено угорською церквою в Західному Причорномор'ї [Пашуто 1966, 37-38; Головка 2006, 322].

Облога Галича виявилася для угорців невдалою, і згодом вони були вимушені покинути край. Але і завоювання Галича Данилом не призвело до стабілізації ситуації в краї: в 1232 р. королевич Андрій зробив нову спробу повернутися до Галича [Полное... 1908, 765-766]. Через деякий час, в 1233 р., знову відновлюється війна Данила з угорським королем Андрієм II. Повідомлення про початок війни волинський князь отримав у Києві. Галицько-волинський літописець докладно розповідає про цю війну. Для боротьби з угорцями Данило запросив собі на допомогу половецького хана Котяна, київського Володимира та смоленського Ізяслава, проте останній зрадив волинського володаря, розорив його місто Тихомль, а потім повернувся додому [Полное... 1908, 767-770].

«Малу же времени минувшю, королевичь умре. Послаша Галичане по Данила Чермьного Семьюнка, а Судислав иде Угры» [Полное... 1908, 771]. Смерть королевича Андрія в 1233 р. створювала умови для утвердження волинського князя в Галичі, але в цей час виникає велика війна в Середньому Подніпров'ї, де проти київського князя Володимира виступають Михайло чернігівський та Ізяслав смоленський. Протягом 1234 та 1235 рр. Данило воює проти ворогів Володимира, що призвело до великих втрат у його війську. Наприкінці травня 1235 р. біля Торчеська відбулася жорстока битва, де чернігівці разом з половцями завдали Романовичам тяжкої поразки. В полон до кочовиків попали союзник Данила князь Володимир Рюрикович та боярин Мирослав. В тому ж році смоленський та

чернігівський князі захопили Київ [Полное... 1908, 771; Полное... 1926, 1928, 513; Полное... 1885, 104]. Вірогідно, що тут у війні на боці чернігівців виступили їх традиційні в той час союзники – придонські половці.

Отже, в середині 30-х років Південна Русь перебувала в стані жорстокої міжкнязівської війни, що нанесла величезних втрат життю краю. Крім дій безпосередньо самих південноруських князів та їх оточення, вкрай негативною в цьому процесі була і роль половців, які під час походів розоряли міста і села Русі, що не могло не позначитися на її мілітарних можливостях у протистоянні з монгольськими полчищами.

Вторгнення наприкінці 30-х років XIII ст. монголів до Східної Європи трагічно позначилося і на житті причорноморських половців. Зокрема, поразки від монголів вимусили половців покидати традиційні райони перебування. Так, після невдалого зіткнення з монгольськими полками взимку 1238-1239 рр. до Угорщини вирішила мігрувати 40-тисячна орда хана Котяна. Прихід та перебування половців на чолі з Котяном у Королівстві Угорщина докладно описані очевидцем подій магістром Рогерієм, який був архідияконом в одній із церков Східної Угорщини. Твір магістра – «Скорботна пісня» – був написаний у першій половині 1244 р.

Магістр Рогерій повідомляє, що на початку 1239 р. половці на чолі з Котяном зазнали поразки в гирлі Волги. Тоді половецький хан особисто звернувся до Бели IV з проханням надати його орді притулок, обіцяючи прийняти християнство за католицьким обрядом [Epistola... 1937, 552-553]. Угорський король прихильно поставився до цієї пропозиції, одарив послів цінними подарунками та направив до половців для супроводження монахів-домініканців [Пашуто 1966, 39]. В.Т. Пашуто вважає, що тут мова йде про домініканців, які створювали в першій половині XIII ст. католицьке єпископство у половців [Пашуто 1970, 211]. На нашу думку, це були ті мандрівники-місіонери, які побували в Північно-Східній Європі в 1235-38 рр. [Аннинский 1940, 72-112].

М.П.Мургулія і В.П.Шушарін відзначають, що цей перехід відбувся після битви на р.Сить між військами владими́ро-суздальського князя Юрія та монголами (4 березня 1238 р.) і до захоплення Чернігова (18 жовтня 1239 р.) [Мургулія, Шушарін 1996, 107], проте скоріше за все перехід кочовиків розпочався в першій половині 1239 р., а завершився влітку або на початку осені того ж року. Угорське джерело повідомляє, що король урочисто зустрів Котяна та його 40-тисячну орду на кордоні своєї держави [Vetera... 1859, Nr.493, 268-270]. Прибувши до Угорщини, хан Котян, за даними згаданого вище Рогерія, заявив, що нападники розорили його землю та перебили його людей [Epistola... 1937, 552-553]. Угорський монарх доручив своїм адміністратором розселити половців, які одержали в Угорщині для розселення землі в області між Дунаєм і Тисою [История Венгрии 1971, 131]. Тоді ж відбулося хрещення хана Котяна. Міграція половецької орди не пройшла повз уваги монгольських ханів. Відомо, що Батий з цього приводу написав листа Бели IV, де висловив своє незадоволення тим, що угорський король взяв під патронат половців [Аннинский 1940, 88-89].

Плани Бели використати військові можливості орди Котяна не були реалізовані. На початку весни 1241 р., в час, коли в Паннонській низині вже розпочалися бої з монголами, у військовому таборі угорського короля біля Пешту між половцями та

угорськими феодалами, володінням яких половці завдавали шкоди, виник конфлікт. Це зіткнення, за даними джерел, було спровоковано австрійським герцогом Фрідріхом II Бабенбергом. Внаслідок цього Котян та частина його наближених на початку березня 1241 р. були вбиті у Пешті, а решта половців підняла бунт, потім покинула Угорщину і відправилася на Балкани [Голубовский 1889,4-12; Пашуто 1956,166; Пашуто 1977,11; История Венгрии 1970,131]. Існує версія, що пізніше у відомій битві під Ярославом 17 серпня 1245 р. якась група половців з колишньої орди Котяна допомагала князю Данилу Романовичу проти угорців та поляків. Військо угорського короля Бели IV було повністю розгромлено монголами при Шайо 11 квітня 1241 р., а згодом Угорщина була повністю розорена нападниками.

Таким за скупими рядками джерел постає життя одного з найбільш цікавих за своєю діяльністю половецьких ханів Котяна Сутоєвича.

Література.

Аннинский С.А. Известия венгерских миссионеров XIII – XIV вв. о татарах и восточной Европе // Исторический архив. Т.3. М., Л., 1940.

Бубенок О. Етнічний склад осілого населення причорноморських степів наприкінці X – початку XIII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). Вип. 2. К., 2002

Головко О.Б. Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. К., 2006.

Головко О.Б. Слов'янське населення причорноморських степів XII – першої половини XIII ст. // Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина. Вип.1. К., 1993

Голубовский П. Половцы в Венгрии. Исторический очерк. СПб., 1889

Грушевський М.С. Хронологія Галицько-Волинського літопису // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Вип.3. Львів, 1901

История Венгрии. Т.1. М., 1971

Мавродин В.В. Очерки по истории феодальной Руси. Л., 1949

Мургулия М.П., Шушарин В.П. Половцы, Грузия, Русь и Венгрия в XII – XIII вв. М., 1996.

Новгородская первая летопись старшего и младшего извода. – М., 1950

Новосельцев А.П. Термин «вежа» в древнерусских летописях // Древнейшие государства на территории СССР. 1987 г. М., 1989

Пашуто В.Т. Внешняя политика древней Руси. М., 1968

Пашуто В.Т. Героическая борьба русского народа за свою независимость (XIII в.). М., 1956

Пашуто В.Т. Половецкое епископство // Ost und West in der Geschichte des Denkens und kulturellen Beziehungen. Berlin, 1966

Пашуто В.Т. Монгольский поход в глубь Европы // Татаро-монголы в Азии и Европе. М., 1970

Плетнева С.А. Донские половцы // «Слово о полку Игореве» и его время. М., 1985

Плетнева С.А. Половецкая земля // Древнерусские княжества X – XIII вв. М., 1975

Плетнева С.А. Половцы. М., 1990

Полное собрание русских летописей. Т.1. Лаврентьевская летопись. М., 1926-1928.

Полное собрание русских летописей. Т.2. Ипатьевская летопись. СПб, 1908

Полное собрание русских летописей. Т.10. Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью. СПб., 1885

Романов В.К. Статья 1224 г. о битве при Калке Ипатьевской летописи // Летописи и хроники. 1980 г. В.Н.Татищев и изучение русского летописания. 1981

Смілянський Ю. Формування державності у половців південноруського степу до монгольського нашествия // Наукові записки Переяславського пед. ун-ту. Вип.11. Переяслав-Хмельницький, 2002

Федоров-Давыдов А.Г. Общественный строй Золотой Орды. М., 1973

Феннел Д. Кризис средневековой Руси. 1200-1304. М., 1989

- Шараневич И. История Галицко-Володимирской Руси. От найдавших времен до року 1453. Львов, 1863
- Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du X-e au XIII-e siecle. Romae, 1925
- Epistola magistri Rogerii im Miserabile Carmen // Scriptorum rerum Hungaricarum. Ed. Em. Szentpetery. Vol. 1. Budapestini, 1937
- Vetera monumenta Historia Hungariam sacram Illustrantia. Ed. A. Theiner. T. 1. Romae, 1859.

Резюме.

Головко А.Б. (Киев). Половецкий хан Котян Сутоевич в политической жизни Центрально-Восточной Европы первой половины XIII в.

Статья А.Б. Головки посвящена изучению биографии одного из наиболее известных половецких ханов Котяна Сутоевича. Хан Котян в первой половине XIII в. возглавлял Приднепровское объединение половцев, неоднократно оказывал военную поддержку галицкому князю Мстиславу Мстиславичу. Половецкий хан участвовал в битве на р. Калке в 1223 г., а в 1239 г. привел свою орду в Венгрию.